

УДК 101.1:316.314.743

Цимбал Тетяна,

*доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії і соціальних наук
ДВНЗ «Криворізький національний університет»*

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ: МІФОЛОГІЗАЦІЯ ПРИЧИН

У статті розглядається гендерний аспект проблеми сучасної української еміграції. Доводиться, що фемінізація еміграції є серйозною соціально-культурною проблемою, що має об'єктивні причини, а також інші – міфологізовані. Практика деміфологізації еміграції повинна полягати головним чином у достеменному вивченні даного феномену.

Ключові слова: еміграція, гендер, міфологізація, деміфологізація, фемінізація.

The article examines the gender aspects of modern Ukrainian emigration. It is shown that the feminization of migration is a serious social and cultural problem that has objective reasons, and the others are mythologized. Demythologization practice of immigration should mainly be in precisely the studying of this phenomenon.

Keywords: emigration, gender, mythology, demythologization, feminization.

Вибір теми статті обумовлений сферою наукових інтересів автора, що охоплює проблему буттєвісного укорінення людини, як в широкому (онтологічному) сенсі [8], так і у більш вузькому сенсі: як локальне укорінення людини на вітчизняному ґрунті, й дотичну до неї проблему еміграції, у тому числі – жіночої, мотиви та причини якої надто міфологізовані. Власне проблема еміграції могла б не займати такого важливого місця в сучасному світі, якби була явищем, що відбувається на «околиці суспільства». Проте «еміграція сьогодні стала діагнозом, що характеризує масову психологію» [5, с. 151].

Зростання кількісного виміру еміграції загалом, і гендерний дисбаланс еміграційних потоків, зокрема, актуалізують тему та мету дослідження: з'ясування причин фемінізації української еміграції та їхньої міфологізації.

Зауважимо, що еміграція – це складний за своєю природою, різноманітний за формами та причинами, іноді непередбачуваний за соціальними наслідками процес. Еміграція перебуває із суспільством у діалектичному зв'язку: вона не тільки виступає індикатором соціуму, відчуває вплив суспільно-політичних явищ, а й впливає на них.

Незважаючи на беззаперечну актуальність, у багатьох аспектах проблема еміграції залишається практично недослідженою у вітчизняній науці. У російській гуманітаристиці ця проблема вивчалася переважно психологами та соціологами, які акцентують увагу на проблемах адаптації, перспективах шлюбу з іноземцями, проблемах самореалізації в умовах еміграції [3; 4; 7]. Дослідницький діапазон зарубіжних учених є ширшим і включає, крім соціально-економічного становища мігрантів, умови побуту, форми спілкування, організації тощо [9-11].

Нагальність дослідження власне гендерного аспекту еміграції обумовлена різкою фемінізацією міграційних процесів за останні десятиліття. Демографічні дані свідчать про значні зміни в гендерній структурі міграцій не тільки в нашій країні, а й загалом у світі. Міграційні потоки змінилися не тільки кількісно, але і якісно: зросла кількість мігрантів, що мають середню або вищу освіту, значно збільшилася кількість жінок-мігранток.

Порівняльний аналіз гендерних характеристик першої хвилі української еміграції та сучасного її стану привертає увагу до різкого падіння сімейної еміграції та зростання жіночої: жінки стають ініціаторами й основними виконавицями емігрантських намірів. Така ситуація, на нашу думку, є певним наслідком зростання соціальної активності жінок в Україні. Однак, якщо участь жінок у різноманітних громадських організаціях на батьківщині є компенсаторною соціалізацією, то еміграція постає, за О. Маховською, способом гіперсоціалізації та гіперемансіпації молодих жінок [3, с. 56-57]. Сучасна українська жінка вже не хоче бути виключно ві-

рною дружиною та матір'ю. Їй необхідні професійні досягнення, певний рівень матеріальних статків, відповідне соціальне становище. Дана тенденція ілюструє прагнення української жінки вийти за межі приписів та вимог своєї культури і наблизитись до більш прийнятних сучасних європейських норм.

Сьогодні середній вік жінки, яка виїжджає з країни, – 40-50 років. Це означає, що вона виховувалась та отримувала освіту в Радянському Союзі, а потім на долю цієї молоді жінки випали випробування перебудови: безгрошів'я, масові розлучення, безробіття, торгівля на ринках тощо. Пройшовши крізь такі життєві проблеми, жінка хоче «пожити нормально».

Зауважимо, що базові життєві потреби жінок та чоловіків практично однакові, проте є різниця в традиціях виховання дівчат та хлопців, а звідси – й різниця у світосприйнятті, визначенні буттєвих стратегій, емоційності, відповідальності тощо. Жінки більш емоційні та схильні до суб'єктивізації подій, чоловіки ж розглядають предмети та події у їх взаємозв'язках, розмежовуючи факти та власне сприйняття останніх. Однак жінки легше адаптуються до нових умов життя, знаходять власне місце в новому оточенні. Більш високі адаптивні можливості жінок пов'язані із зосередженістю на повсякденних побутових проблемах. Повсякденність же у будь-якому місці проживання має набагато більше подібного, ніж відмінного. Занурюючись у повсякденність, жінка в умовах еміграції переживає менший стрес, ніж чоловік, легше укорінюється на новому ґрунті та вживається в новий соціокультурний контекст. З іншого боку, жінки більш схильні до псевдоукорінення: вони вважають свою життєву місію здійсненою, своє життя насиченим, коли корисні для інших (дітей, чоловіка, батьків). Саме тому, обираючи еміграцію у якості життєвої стратегії, яка допоможе родині у складні часи, жінка легше переносить тягар чужини.

За традицією в українській сім'ї відповідальність за дітей та їх добробут, за літніх членів сім'ї переважно лежить на плечах матерів. Причому відповідальність у сім'ї, на нашу думку, і визначається даним критерієм – опікою над слабшими, а не відповідальністю подружжя один перед одним. У відчаї, коли немає можливості забезпечити дітей найнеобхіднішим, жінки приймають рішення про

еміграцію. У даному випадку маємо парадокс: з одного боку, висока адаптивність та відповідальність жінок призводить до збільшення чисельності українських емігранток, з іншого – кидати дітей, позбавляти їх материнської ласки та повсякденної турботи є виявом безвідповідальності. Жіноча еміграція – це фактично втеча з родини, яка має руйнівні наслідки для всіх учасників подій, але найгірші – для дітей, приречених на соціальне сирітство. Як показують дослідження, проведені в Західній Україні, кожна третя сім'я має батьків-заробітчан, трудових емігрантів, у двох третинах з них – мати-«інтернаймичка».

Їдучи за кордон з благородною метою (наприклад, забезпечити дітям можливість навчатися у вищому навчальному закладі або придбати окреме житло), жінки дуже рідко повертаються на батьківщину. Однак, по-перше, «заради дітей» – це «останній аргумент, найвища мотивація самоусунення з культурного поля, в якому народжувались та виростили, але не були щасливими героїні» [3, с. 7]. «Майбутнє дітей», на нашу думку, – це позиція виправдання, своєрідний камуфляж, який по суті стає вироком для дітей – потенційних сиріт [2]. Діти виростають, отримують освіту, і тоді мати знаходить нове виправдання своєї відсутності – «заради онуків». По-друге, людина швидко звикає до більш комфортного життя, до суспільного порядку, поваги і т. ін., які бачить на Заході. По-третє, жінка не хоче повертатися до старих стандартів заробітної платні. І останнє, просторове переміщення неодмінно призводить до психологічних зсувів, до змін світосприйняття в оптимістичному напрямку, тобто повернення на батьківщину для жінки – це повернення до старих, уже неприйнятних правил та стандартів життя.

Найголовніше, на нашу думку, – оцінка жінки в суспільстві. Як ми зауважили вище, основна маса вітчизняних заробітчанок – це жінки сорока років і старше. У психології українців (особливо в сільській місцевості) – це вже практично «літня жінка», а для західних чоловіків така жінка є предметом захоплень. Знаходячи собі в еміграції пари, жінки вже не повертаються до рідного краю, нещиро мотивуючи це рішення необхідністю допомагати дітям. Діти ж, не відчуваючи реального материнського тепла, а отримуючи натомість гроші, нераціонально їх витрачають, іноді – на антисоці-

альні потреби. Чоловіки ж, залишені вдома з дітьми, почуваються використаними та непотрібними ні сьогодні, ні в майбутньому. А звідси – соціальні та психологічні проблеми.

Сім'ї, у яких хтось із батьків працює на чужині, перебувають у стані «тимчасової смерті». Ця «тимчасовість» переростає у незворотність у 60% випадків [1, с. 79]. Саме стільки сімей розлучаються, коли чоловік або дружина прагнуть залишитися на чужині назавжди, та навіть після повернення на батьківщину. Цікавим є факт, який ми встановили у процесі спілкування з емігрантками: навіть якщо вони перед від'їздом на заробітки не мали претензій до своїх чоловіків, то згодом такі претензії з'являлися. Емігрантки звинувачують у своїх поневіряннях на чужині не державу та нових українських капіталістів, а власних чоловіків. На наш погляд, у цей спосіб вони намагаються виправдатись за неповернення додому.

Найгірше, що жіноча еміграція руйнує не тільки вже створені сім'ї, а й майбутні, адже діти, які виростають без прикладу подружньої згоди та любові між батьками, в умовах гіпертурботи про матеріальну сторону життя втрачають гуманістичні ціннісні орієнтації і врешті-решт – людяність. Обов'язок батьків – подати дітям приклад сімейного життя та, будучи поряд, підстрахувати у важкі вирішальні моменти, вчасно дати пораду та підтримати морально. Материнські заробітчанські епопеї часто закінчуються для дітей трагічно. Пущене на самоплив молоде життя легко губиться серед серйозних проблем сьогодення.

Зумівши заробити гроші на чужині, українські жінки підвищують власну самооцінку (іноді аж занадто) і сприймають своє минуле життя на батьківщині або як муку, що даремно терпіли, або як даремно витрачений час. Як влучно зауважує О. Березовський, «у переважної більшості заробітчан абсолютно рабська покора там (на чужині – Т. Ц.) компенсаторно змінюється на мільйонерську зверхність до «примітивного» способу життя (навіть існування!) тих, хто вважає за краще змагатися з бідною тут, в Україні» [1, с. 45].

Ще один аспект проблеми: жіночі успіхи в еміграції дуже часто оцінюють не за грошовим критерієм (як чоловічі), а з точки зору вдалого заміжжя. Головний бізнес-проект емігрантки – не статки рідних, а влаштування особистого життя.

Звичайно, стимулами жіночої еміграції виступають і такі об'єктивні соціальні фактори, як зниження рівня безпеки в країні, зростання цін на товари, послуги, освіту. І все ж таки, незважаючи на первинність об'єктивних причин, кожна жінка приймає рішення про від'їзд самостійно і певною мірою намагається виправдатися за свою відсутність у родині. Виключно мотиву заробітчанства у такому випадку не вистачає, тому жінки вдаються (свідомо або несвідомо) до міфологізації причин еміграції.

Нагадаємо, що до змісту поняття «міф» неодноразово звертали-ся філософи, культурологи, історики, визначаючи його наступним чином: міф – це і життєвий світ, пошуками якого тривалий час займається наука (Л. Іонін), і категорія протосоціального (Т. Лукман), і розповідь про події, в яких відображено ступені виходу людини з докультурного хаосу (Ф. Шеллінг). Міф є історично первинною формою світогляду, способом моделювання та втілення соціальної реальності, способом ілюстрації культурно-історичного контексту.

У сучасному філософському дискурсі міф розуміють не як певний текст, а як спосіб сприйняття та трактування дійсності, що ґрунтується на традиційних уявленнях про світ, мораль, співвідношення між реальним та надреальним. За допомогою міфів кожне суспільство відображує певні почуття, пояснює малозрозумілі природні, соціальні, політичні, історичні події. Міфи ґрунтуються на реальних подіях, але перебільшують, прикрашають та дещо спрощують їх. По суті сьогодні міф стає своєрідним конкурентом суспільних наук, які не можуть або не хочуть пояснити деякі процеси політичного та соціального характеру. Проте й сам міф – це певна загальна невідрефлексована основа, що потрібна нам для пізнання. А невідрефлексованість свідчить про деяке гальмування пізнавальної діяльності. Адже міф – це не тільки те, що невідрефлексовано, те, над чим ми не розмірковували достатньо, а й те, про що вже і не хочемо думати, те, що не хочемо глибоко аналізувати.

З іншого боку, міф відображує не тільки певні «незнання» про світ, а й особу самого автора. Тобто, «міф є історією його автора, а не діючих в ньому осіб» (Е. Тейлор). Ця теза набуває особливого значення в контексті нашого дослідження – міфологізації причин жіночої еміграції.

Прагнення до міфологізації є важливою властивістю людської свідомості, що проявляється на трьох рівнях: суспільства як цілісності, певної групи людей або спільноти та окремого індивіда. Міфи розвиваються як по горизонталі (наприклад, розповсюджуючись від одного члена спільноти до іншого), так і по вертикалі, переходячи з одного рівня на інший. По суті міфотворчість онтологічно обумовлений перманентний феномен, що постійно знаходиться у розвитку і може бути спрямований як в майбутнє, так і в минуле.

За походженням міфи можна поділити на природні, що народжуються з плином часу у свідомості народу, та штучно створені з певною метою. Останні, які у свою чергу поділяються на власні та запозичені, настільки вправно використовуються для впливу на свідомість пересічної людини, що згодом їй практично неможливо пояснити реальний смисл подій. Людина може позбавитися від маніпулювання тільки в процесі пізнання, виконуючи роль дослідника та поступово знаходячи сутнісну інформацію з різноманітних джерел, порівнюючи її та піддаючи критичному аналізу. Тим більше, що сьогодні існують широкі можливості для розвитку альтернативних джерел інформації. Отже, «маніпуляція – це не насильство, а спокуса» (С. Кара-Мурза). А спокушатися міфом чи ні обирає сама людина.

Також міфи поділяють на позитивні (або міфи-ідеалізації) та негативні (або «чорні», міфи-руйнування). Міфи-ідеалізації припускають ідеалізацію суб'єкта або ідеалізацію дійсності. Так прикладами ідеалізації суб'єкта є чисельні образи політичних та культурних діячів української еміграції, які створюються як самими емігрантами, так і оточенням, або образ матері-заробітчанки, створений нею самою. Дійсність же ідеалізується емігрантами, в першу чергу, з метою самозаспокоєння, самозахисту, естетизації буття на чужині.

Міфи виконують певні функції, провідними з яких, на нашу думку, є аксіологічна, телеологічна, пояснювальна або герменевтична, функція самоідентифікації, функція зв'язку поколінь, функція «навіювання», функція досвіду самопізнання та створення власного архетипу.

Емігрантські міфи займають особливе місце серед інших і мають на меті пояснення еміграції як середовища збереження культурних цінностей батьківщини, як інструменту самоствердження шляхом заперечення минулого та теперішнього оточення. У свою чергу жіноча еміграція створює власні міфи. Можливо, сама ситуація і провокує посилену міфотворчість, виступає її каталізатором. І з кожною новою емігранткою відбувається своєрідний процес «втягування» в міф.

Доцільно класифікувати міфи еміграції на зовнішні, тобто міфи про еміграцію, та внутрішні – міфи, що створюються в емігрантському колі самими переселенцями. Наш дослідницький інтерес у більшій мірі спрямований на так звані внутрішні міфи – міфи, створені самими емігрантами.

Вийжджаючи поза межі батьківщини, відриваючись від рідного ґрунту, людина втрачає свою міфологію, а сприйняти міфи нового суспільства відразу не може. Та й взагалі таке сприйняття є проблематичним. Емігрант по суті опиняється у позаміфовому просторі, стає «міжміфовим» маргіналом. Тому виникає потреба створити свої власні міфи.

Жінки створюють міфи з метою компенсації, самовиправдання. Головний з цих міфів – міф про заробітчанські гроші, які допомагають сім'ї, зміцнюють її. Але насправді еміграція руйнує шлюби та не сприяє нормальному вихованню дітей. Не будучи поряд з мамою чи татом, не усвідомлюючи, як тяжко заробити гроші на чужині, діти привчаються ставитися до батьків споживацькі. Негативний вплив еміграції на шлюбно-сімейні стосунки посилюється останнім часом, в період четвертої або «заробітчанської» хвилі української еміграції. Проведене за допомогою методу «усної історії» дослідження показало, що головним чином сучасні українські жінки йдуть за кордон не «за чимось», а «від чогось»: від сімейних негараздів, від злиднів, від свого віку. Тому, надіваючи на себе маску мучениці, що страждає виключно заради дітей, українські емігрантки останньої хвилі, на нашу думку, вдаються до міфологізації (можливо, й несвідомої).

Таким чином, міфологія емігранток виступає у якості «ліквідує ностальгії», у якості самовиправдання і має захисне, компенсаторне значення.

З метою укорінення української людини на вітчизняному ґрунті, зменшення кількості тимчасових заробітчач та емігрантів, крім заходів соціально-економічного характеру, на нашу думку, необхідно розробити культурно-просвітницьку програму, яка буде включати і деміфологізацію феномену еміграції. Процес деміфологізації повинен бути спрямованим, в першу чергу, на зовнішні міфи, але й не обходити увагою міфи внутрішні, міфи, що створюють самі емігранти. Звичайно, повністю відмежувати свідомість людей від вторгнення в неї міфів – дуже складно та й, на нашу думку, неможливо. Адже це залежить не тільки від зусиль деміфологізаторів, а й від ставлення людей до міфів взагалі. Проте зменшити рівень міфологізації можливо та необхідно.

Враховуючи, що міфи створюють тоді, коли або щось не розуміють, не знають, або не хочуть знати, технологія деміфологізації еміграції повинна полягати головним чином у достеменному вивченні даного феномену. Коли міф буде відрефлексований, потреба міфологізації відпаде сама собою. Але міфи відроджуються, набувають нових форм та смислів. Тому надто важливо принаймні звести міфологізацію до мінімуму, використовуючи евристичний потенціал сучасного полідисциплінарного філософсько-наукового пошуку.

Підсумовуючи, підкреслимо, що зупинити фемінізацію української еміграції, звичайно, складно, але можливо. Для цього українська жінка повинна позбавитись соціокультурної маргінальності. Головну роль у цьому повинна відігравати система освіти та соціокультурна політика загалом. Дії держави, спрямовані на укорінення української людини, повинні бути невідкладними та послідовними, інакше масштабне зменшення населення (за рахунок найпродуктивнішої його частини) може призвести до катастрофічних наслідків, а бездіяльність можновладців можна буде характеризувати як черговий геноцид.

Використана література:

1. Березовський О. Інтернаймичка. Дочка чи пасербиця Європи? : [роман] / О. Березовський. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 352 с.

2. Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження... Біль / [за заг. ред. І. Калинця, Н. Гумницької]. – Львів : Артос, 2009. – 180 с.

3. Маховская О. Соблазн эмиграции, или Женщинам, отлетающим в Париж / О. Маховская. – М. : ПЕР СЭ, 2003. – 144 с.
4. Прожогина С. Иммигрантские истории / С. Прожогина. – М. : ИВ РАН, 2001. – 209 с.
5. Слотердаjk П. Критика цинического разума / П. Слотердаjk. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2001. – 168 с.
6. Трощинський В. Українці в світі / В. Трощинський, А. Шевченко. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
7. Френкман-Хрусталева Н. Эмиграция и эмигранты: история и психология / Н. Френкман-Хрусталева, А. Новиков. – СПб. : Государственная академия культуры, 1995. – 153 с.
8. Цимбал Т.В. Буттєвісне укорінення людини / Т.В. Цимбал. – Київ : НПУ імені М. Драгоманова, 2005. – 219 с.
9. Castles M. The Age of Migration: International Population movements in the Modern World / M. Castles, M. J. Miller. – London: Macmillan, 1993. – 306 p.
10. Papademetriou D. Managing Rapid and Deep Change in the Newest Age of Migration / D. Papademetriou // The Political Quarterly. – 08/2003. – V. 74. – № 1. – P. 39–58.
11. Pecoud A. Migration, human rights and the United Nations / A. Pecoud, P. Guchteneire// Windsor Yearbook of Access to Justice. – 2007. – Vol. 24. – № 4. – P. 241–266.